

Megkésett könyvismertető

Az Európa Könyvkiadónál 2005-ben jelent meg John Lukacs *Egy nagy korszak végén* című munkája (az eredeti mű 2002-ben a Yale University Press kiadásában látott napvilágot). Meg kell indokolni, hogy hét, illetve tíz év után miért érdemes ismertetni a könyvet a 3K-ban. Először is, mert a recenzensnek most jutott a kezébe. Ez még nem lenne elegendő indok. Recenzens viszont több ismerősét megkérdezte – olvasott, tájékozott embereket –, hogy olvasták-e, a válasz, egy kivételtől eltekintve: nem. Ez már nyomós indoknak tűnt. Ezen kívül több vonatkozásban közvetlenül is érinti szakmánkat. És talán a legfőbb indok: ma is aktuális a mondanója.

Köszönet illeti a 3K szerkesztőit, hogy helyt adtak a könyv ismertetésének, és elnézést kérek azoktól, akik már olvasták a könyvet. Ők sem lehetnek kevesen, mert a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi könyvtárában lévő példány már agyonolvasottnak tűnik.

John Lukacs korunk egyik legismertebb történésze, aki 1924-ben Magyarországon született Lukács Jánosként. Apja katolikus orvos volt, anyja katolizált zsidó származású polgári család gyermeke. Ez utóbbi azért fontos, mert Lukács szerint katolikus hitét anyai ágról kapta. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem szakán végezte. Származása miatt a nyilas korszakban emigrációban élt. Tanulmányait 1946-ban a Cambridge-i Egyetemen folytatta. Magyarország szovjet megszállása miatt az USA-ba emigrált. Ott tanított 1947–1994 között a Chestnut Hill College (Philadelphia) történelem tanszékén. 1974-ig a tanszék vezetője volt. Vendégprofesszorként tanított a Columbián, Princetonban és a John Hopkinson. Az ELTE-n, a Corvinuson és a Közép-európai Egyetemen is tartott előadásokat. 2000-ben megkapta a Corvin-láncot, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem díszdoktora. Hosszú évekig elnöke volt az amerikai katolikus történészek szövetségének. Ezek az adatok azért érdekesek számunkra, mert világossá teszik, John Lukacs hívő katolikus, ami az ismertetendő könyv szempontjából is fontos tény. Lukacs több mint húsz könyvet írt, publikációinak száma meghaladja a négyszázat.

Lukacs szerint a szóban forgó könyv nem tudományos munka, hanem esszé, amelynek hiányosságai között említi, hogy – ha csak néhány esetben is – azokat a gondolatait foglalja össze, amelyeket korábbi könyveiben már megfogalmazott.

„*Régóta tudom, hogy mi, nyugati emberek egy korszak végéhez közeledünk, annak a korszaknak a végéhez, amely körülbelül ötszáz évvel ezelőtt kezdődött*” – így kezdi Lukacs a könyvét. Az ókor–középkor–újkor időrendi felosztás a nyugati világon kívül nem alkalmazható más országokra és civilizációkra: ez Európa kora volt. Mintegy ötszáz évvel ezelőtti időig az *európai, keresztény és fehér* szinte szinonimák voltak. A felfedezések után Amerika, Ausztrália, Afrika, Ázsia is az európai kultúra befolyása alá került. A XX. század végére, noha az eredetileg európai

intézmények, iparágak, szokások, művészeti kifejezési formák, törvények sok helyen megmaradtak, Európa kora véget ért. (Talán Lukacs megállapítását igazolja az is, hogy az Európai Unió az alkotmányában megtagadta a keresztény gyökerekre történő utalást.)

Az 1914-et megelőző két évszázad a polgári állam kora volt: a pénz kora, az ipar kora, a városok kora, a magánélet kora, a család kora, az iskolai oktatás kora, a könyv kora, a képviselői rendszer kora, a természettudomány kora és a kibontakozó történelmi tudat kora. Az utolsó kettőt kivéve most e jellemzők közül mindegyik halványul, hanyatlik. A pénz egyre inkább virtuálissá válik. A termelésben mind kevesebben vesznek részt, a fogyasztás termelése fontosabb, mint az ártermelés. A válás intézményesülése, az abortusz, a nők munkába állása a családokat rendíti meg. Az oktatás inflálódott: bár a gyerekek egyre több időt töltenek az iskolában, nő azoknak a száma, akik nem tudnak rendesen írni, olvasni. Az oktatás inflálódása sok tekintetben összefügg az olvasás hanyatlásával: egyre több nyomtatott anyag jelent, jelenik meg képekkel, ehhez járul a televízió, a mozgóképfilm, az emberek jelentős része vizuális lett verbális helyett, szűkült a koncentrációképességük. Szintén az újkor végének jellemzője a hihetetlen mennyiségű információhoz való hozzáférés lehetőségeinek bővülése. Ugyanakkor ezeknek az információknak igen jelentős része értelmetlen. Az információkat szállítók gyakran a szórakozás mellé vagy fölé rendelik az információkat. A kommunikáció fejlődése lehetővé teszi az ember számára, hogy egy pillanat alatt láthassa a világ távoli tájain élő embereket, beszélhesen velük, miközben az igazi kommunikáció, vagyis amikor az emberek, beleértve a szülőket és gyermekeket, férjeket és feleségeket, sőt még a szeretőket is, egymással beszélgetnek, egymásra figyelnek és meghallgatják egymást – egyre ritkább lett, azaz a személyes kommunikáció hanyatlásban van. Az emberiség eljutott oda, hogy a természetet és az emberiséget fenyegető veszélyek valóban reálisak: nemcsak a felhalmozott fegyverek, hanem az ipar okozta környezetszennyezés, a génmanipuláció stb. visszafordíthatatlan katasztrófához vezethet. Bár Lukacs ezzel összefüggésben elismeri és méltányolja a környezetvédők törekvéseit, de fenntartásait is hangsúlyozza, mivel a környezetvédők sok esetben emberellenesek is, a természet és a vadon kultusza jegyében szeretnék az embereket kitiltani onnan.

Egy korszak végén járunk, amikor elérkeztünk a történelemnek abba a szakaszába, amikor el kell kezdenünk gondolkodni magáról a gondolkodásról. Át kell gondolnunk, mit jelent a haladás, a történelem, a tudomány, tudásunk korlátozottsága és helyünk a világban. Ezekre a kérdésekre próbál választ adni a könyv szerzője.

A természettudományos gondolkodás (beleértve a műszaki gondolkodást is) mellett egyre nyilvánvalóbb a *történelmi gondolkodás* jelenléte és fontossága. Valaminek a története az maga az a valami. „*A történelem nem társadalomtudomány, hanem az emberi gondolkodás elkerülhetetlen formája.*” Előrefelé élünk, de csak hátrafelé tudunk gondolkodni. Ha a jövőről írunk, azt úgy tesszük, hogy emlékezünk rá. Éppen ezért lehetetlen megjósolni a jövőt. Lukacs nem is próbálkozik vele. A történelem nem csupán a tények rögzítése, hanem beletartozik az is, amit az emberek az emlékezetben őriznek a múltból. Az emberi és történelmi tudásban elkerülhetetlen a személyes és részvevő elem. „*En fiatal koromtól kezdve ... gondolom: hogy (s talán különösen a demokratikus korban és a demokratikus társadalmakban) a legfontosabb az, amit az emberek gondolnak és amit hisznek – és a tár-*

sadalom anyagi felépítménye, kezdve a felszínes divatoktól az anyagi javakon át az intézményekig, azok következménye.”

Régóta időszerű lenne annak felismerése, hogy az eszmék nem léteznek azoktól függetlenül, akik és amikor képviselik és kifejezik őket. A történésznek nem az a feladata, hogy a tökéletes igazság megállapítására törekedjék, hanem törekedjék az igazság keresésére, a tudatlanság és a valótlanosságok csökkentése révén. A mai embernek megnőtt az érdeklődése a történelem iránt, ezzel együtt az tapasztalható, hogy a népszerű történelmi munkák jobban fogynak, mint a regények.

A tudományos megismerés kérdése című fejezet érdekes (reveláció?) lehet a dialektikus materializmus emlőin nevelkedett generációknak. *„Létezik a hit, hogy az emberiség anyagi és szellemi hatalmának növekedése mindig haladást jelent. Ennek azonban megvannak a maga, elsőre nem mindig látható korlátai. És minél inkább beleütközik a haladásba vetett hit és az ebben rejlő optimizmus ezekben a határokba, annál nagyobbak a veszélyek.”* (W. Heisenberg: *Das Naturbild der heutigen Physik*, Hamburg, 1955).

Descartes és Newton objektivizmusának és determinizmusának a mechanikus világban megvan a maguk létjogosultsága: a technika világának eredményeitől kezdve az űrrakétán át az internetig meghatározói az emberiség történetének. Werner Heisenberg azonban kimutatta és be is bizonyította, hogy bizonyos (szubatomi) helyzetekben sem a klasszikus objektivitás, sem a mechanikus okság nem érvényes. A fizikus megfigyelő tevékenysége – mérésre tett kísérlete – befolyásolja tárgyának mozgását vagy helyzetét, azaz az anyag valóságának a vizsgálata elválaszthatatlan a tudós beavatkozásától, gondolkodásától és céljaitól. Az elemi részecskék helyzete és sebessége nem határozható meg egyszerre. Az ember tehát nem magyarázhat és nem tudhat meg mindent. Amikor ezt felismeri, az nem szegényíti, hanem gazdagítja az emberi elmét. A megfigyelő és a megfigyelt közötti kapcsolat nemcsak a fizika világában érvényes, hanem a társadalomban is: gondoljunk csak a reklámok vagy a közvélemény-kutatások eredményeinek befolyásoló hatásaira.

„Minden zúgás-bongás, a »modernitás« minden zajossága ellenére a huszadik század nagyrészt szellemi (és művészi) stagnálás százada volt. Ennek egyik bizonyítéka a szellem olyan »modern« mestereinek tartós hírneve, mint Darwin, Marx, Freud, Einstein, akik mindannyian tudósnak tekintették magukat.” A darwinizmus lényegében tagadja az ember és más élőlények közötti alapvető különbséget. Nem kell hívőnek lenni ahhoz, hogy az ember ezt elutasítsa. Marx elmélete már az I. világháború kezdetén csődöt mondott, amikor kiderült, hogy a nacionalizmus győzött az internacionalizmus felett. Marx jobban tette volna, ha a tőkefelhalmozás helyett ennél nyilvánvalóbb jelenséget figyelt volna meg, a vélemények felhalmozódását, ami szintén a tudatban játszódik le, és nem a pénzzel, hanem a tömegek tudatának manipulálásával kapcsolatos. Ennek következménye volt például, hogy Hitler Németország kancellárja lett, és hihetetlen népszerűsége tett szert. A vélemény-felhalmozódás dönti el a választásokat és a legtöbb demokrácia történetét. A freudizmus alapvető hibája a tudatos gondolkodás elhanyagolása. Ő is, akárcsak Darwin, Marx, Einstein, determinista volt és maradt. *„Úgy gondolta, ugyanazok az okok ugyanazokat a hatásokat váltják ki minden emberi tudatban éppen úgy, mint minden anyagban vagy gépben – a millió olyan eset és bizonyíték ellenére, amikor a tudat behatolása megváltoztat minden látszólag, de csak látszólag logikus ok-*

okozati viszonyt.” Einsteint 1999. december 31-én a *Time* magazin a Huszadik Század Legnagyobb Emberének választotta. De Einstein nem akarta elfogadni Heisenberg felfedezéseit és jelentésüket; „*életének utolsó harminc éve terméketlen volt, olykor megpróbálta nehézkesen cáfolni a határozatlansági elvet, de hiába.*” Niels Bohr mondta, hogy a fizikának nem feladata azt kideríteni, hogy mi a természet. „*A fizikának azzal kell foglalkoznia, hogy mit tudunk mondani a természetről.*” Darwin, Marx, Freud, Einstein koruk gyermekei voltak, részei a történelemnek, a mi történelmünknek is. „*De az újkor végéhez érve ki kell mondanunk, hogy nem voltak sem proféták, sem az újkor legnagyobb elméi.*”

Az emberi tudat mélysége és nagysága nem jelenti egyúttal az emberi agy intelligenciájának elismerését. „*Az élet intellektualizálása, az emberek, valamint az emberi gondolatok és tapasztalatok absztrakt intellektuális kategóriákba rendezése mindig tökéletlen. A gondolkodás behatolása az események struktúrájába lehet jó vagy rossz. De ennek a behatolásnak (és korlátainak) tudatos felismerése végső soron csak jó lehet.*” És ehhez kapcsolódik a számítógépek tökéletlensége. A számítógép információkat tárol és kezel. Hogy ezt megtehesse, osztályozni, kategorizálni kell az információ elemeit, ez homogenizáláshoz vezet, ennek során a minőségek és még a különbségek is az előre kialakított programozott kategóriák függvényévé válnak. Az emberi életet és az emberi elmét viszont inkább tendenciák kormányozzák. Lehet, hogy úgy tűnik, miszerint az újkor végén az emberek teljesen behódolnak az anyagnak. De az a szellemi szomjúság és éhség, amely egy korszak végén megjelenik, és amit a materializmus nem tud kielégíteni, azt a veszélyt hordozza magában, hogy különféle hamis ideologizmusok kezdenek hódítani.

A fizikusok tudása korlátainak – Lukacs szerint – döbbenetes módon megfelelően történelmi tudásunk – azaz az ember más emberekkel kapcsolatos tudása – elkerülhetetlen korlátainak. „*Nincs többé kettősség. Nincs többé szellem és anyag abszolút szétválasztása. A világ többé nem objektumokból és szubjektumokból áll. Nincs tudomány tudósok nélkül. Csak egyfajta emberi tudás volt – és van. Hah!*” Ennek illusztrálására szolgál a következő, Adolf Hitlerrel kapcsolatos tudásunk problémája. Ennek ismertetésétől – bár igen érdekes olvasmány – most, terjedelmi okokból, tekintsünk el.

„*Mindennek van történelme, még a történelemnek is. Minden érvnek, minden törvénynek, minden tételnek, minden hipotézisnek van története – ami azt jelenti, hogy nem lehetnek tökéletesek, teljesek vagy örökkön változatlanok. Emiatt elsődleges a történelmi gondolkodás a »természettudományos« gondolkodással szemben. És mindkét fajta gondolkodás korlátainak felismerése olyan mértékben megfelel egymásnak, hogy most, több mint négyszáz év után, eljött annak az ideje, hogy felismerjük, csak egyetlen fajta tudat létezik, amely függ az emberi lény elkerülhetetlen korlátaiktól. Ez a felismerés az újkor végén jelenhet meg, amelynek két nagy vívmánya a tudományos módszer feltalálása és alkalmazása, illetve a történelmi tudat kibontakozása volt.*” Ez utóbbi nem kevesebbet érint, mint az ember önmagáról való tudását. Ezzel indítja Lukacs könyvének ötödik, befejező fejezetét, amelyik *A világegyetem középpontjában* címet viseli. Ebben a fejezetben érkezik el „*e könyv legmegdöbbentőbb állításához. Minden elfogadott eszmével ellentétben, most, egy korszak végén fel kell ismernünk, hogy mi itt, a mi földünkön, a világegyetem középpontjában léteünk. Nem mi teremtettük a világegyetemet. De a világegyetem a mi találmányunk, és mint minden emberi és szellemi találmány,*

időhöz kötött, relatív és potenciálisan esendő.” Számos módon és szinten a koper-nikuszi–newtoni rendszer alkalmazható marad, és bizonyos korlátozott szinten igaz is. Ezzel szemben Descartes eszménye a tudományos módszerről, az objektivitásról, a *cogito, ergo sum*-ról nem. Ezt kísérli meg átfogalmazni Lukacs a következőképpen: „*sum, ergo cogito – vagy még inkább, sum, ergo cogito, ergo sum. Létezem, tehát gondolkodom, és gondolkodásom tudatossága ad újabb dimenziót létezésemnek.*” Az ember, törekénységével, esendőségével a legkomplikáltabb szervezet – beleértve természetesen tudatosságát, képzelőerejét – az egész világegyetemben. „*A csoda, ebben a hideg és rémisztő univerzumban, a mi meleg földünk, a csoda, ezen a világon, a mi emberi létezésünk.*” Így, könyve végén nem tudja elkerülni Lukacs az Istenre való utalást. És itt megtorpan tudásunk, megértésünk, képzeletünk is. „*Nem tudjuk tudományosan – vagy logikailag – »bizonyítani«, hogy Isten létezik. De nem tudjuk bizonyítani Isten létezésének lehetetlenségét sem: mert az egész világegyetemben talán az Isten szó jelentése az egyetlen olyan jelentés, amely tudatunktól függetlenül létezik.*” ... „*Hogyan hiszek? – amivel a huszadik században minden őszintén hívő embernek szembe kell néznie. E kérdésen belül szükségképpen terjedő felismerés, hogy a vallás minőség dolga, összefügg azzal a felismeréssel, hogy az önismerethez szükségképpen hozzátartozik Isten ismerete, legalábbis bizonyos mértékben. És összefügg annak belátásával is, hogy a világot és Istent egyaránt tapasztaljuk belülről kifelé és kívülről befelé.*”

A könyv témája nem a világ vége, hanem egy korszaké. Erre kíván figyelmeztetni. Műfaja az esszé, azaz próbálkozás a józan ész használatára. A szerző olvasói józan eszéhez folyamodik: „*Kérem őket, hogy gondolkodjanak – igen, a történelem jelenlegi szakaszában –, és csak remélni tudom, hogy egyesek számára könyvem zenéjéből kihallatszik az igazságnak legalább valami halvány visszhangja.*”

(Lukacs, John: Egy nagy korszak végén. Ford. M. Nagy Miklós. Bp., Európa, 2005. 214 p.)

Poprády Géza

Budapesti középiskolai tanárok olvasási és könyvvásárlási szokásai

Péterfi Rita szociológus – miután felmérte a 20 és 30 év közötti magyar fiatalok olvasási és könyvvásárlási szokásait* – 2011 tavaszán végezte el azt a vizsgálatot, amelyről „*Befolyásos*” emberek: a pedagógusok és a könyvek című kötetében szá-

* Péterfi Rita: A Harry Potter-nemzedék és a könyvek. A fiatalok olvasási és könyvolvasási szokásairól 2010-ben. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2010. 42. p. Ism: Nagyvárad Enikő: Friss kutatás magyar fiatalok olvasási és könyvvásárlási szokásairól. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2010. 12. sz. 60–64. p.